

EEN NIEUWE VONDST VAN EEN FIBULA GEMAAKT VAN EEN ALMOHADISCHE DINAR EN TWEE VONDSTEN VAN PSEUDO-MUNTFIBULA'S VAN ALMOHADISCH TYPE

J.N. LANTING & J. MOLEMA

Groninger Instituut voor Archeologie, Groningen, Netherlands

ABSTRACT: In two papers in this journal attention was drawn to brooches made of 11th-13th century gold coins (largely Almohad dinars and half dinars) and of local imitations in gold of Almohad coins in the coastal areas of the northern Netherlands and northern Germany (Koers et al., 1990; Lanting & Molema, 1993/1994).

In this paper three recent discoveries are presented (fig. 1). The first one is a brooch made of an Almohad dinar/*dobla* found during an archaeological excavation at the Haukenwarf near Oldorf, Ldkr. Friesland in Germany, in a 12th/13th century context (fig. 2). The *dobla* was minted for caliph Idris I al-Ma'mun (1227-1232), who reigned only in the Andalusian part of the Almohad empire (fig. 3). The reverse of the brooch shows a cross made of two narrow strips of a gold-silver alloy.

The second find is a brooch made of a local imitation in gold of a *dobla* of Almohad type. It was found by a metal detector user on a construction site near Heerenveen, province of Friesland, the Netherlands (fig. 4). The back of this brooch is decorated with a cross in low relief, made of silver, closely related to the anchor-crosses on the coin brooches of Scheemda, Leeuwarden and Veenklooster (Koers et al., 1990; Lanting & Molema, 1993/1994).

The third find is a brooch made of lead-tin alloy, found by a metal detector user in a soil dump, excavated at an unknown locality in the inner city of Dokkum, province of Friesland, the Netherlands. This brooch clearly is a copy of a *dobla* of Almohad type, with its square-in-circle motive, and its short wiggly lines imitating Arabic script (fig. 5). A lily-cross in high-relief on its front side is paralleled by a similar cross in gold filigree on the coin brooch of Itzingaborg near Norden in northern Germany, made of a *masse d'or* of the French king Philippe IV, minted between 1285 and 1314 (Berghaus, 1958, *Tafel* 3: 24). Late 13th-century dates are proposed for the two coin brooches of Heerenveen and Dokkum.

Although the number of 'Almohad' coin brooches is small, two subgroups seem to be present: an eastern group with crosses made of metal strips, and a western group with crosses made of metal wire on the reverse. Local imitations have so far only been found in the Dutch province of Friesland (fig. 6).

The presence of this small number of Almohad coins in the northern Netherlands and northern Germany is striking. Historical sources make clear that thousands of Almohad coins were imported into England in the 12th-13th century. Despite that, no Almohad coin has been found in England, so far (Grierson, 1974, p. 391).

KEYWORDS: Northern Netherlands, northern Germany, Middle Ages, coin brooches, Almohad gold coins.

1. INLEIDING (fig. 1)

In dit tijdschrift zijn twee artikelen verschenen waarin aandacht werd gevraagd voor fibula's vervaardigd van 11e/13e-eeuwse gouden munten en van lokale imitaties van dergelijke munten (Koers et al., 1990; Lanting & Molema, 1993/1994). De hoofdmoot werd gevormd door Almohadische munten afkomstig uit Andalusië of Noord-Afrika en naslagen daarvan. We hadden verwacht dat naar aanleiding van deze artikelen meer exemplaren bekend zouden worden. Dat is inderdaad gebeurd, maar deze vondsten zijn niet afkomstig uit oude verzamelingen, maar zijn nieuwe aanwinsten. Het betreft een fibula van een Almohadische *dobla* uit de Haukenwarf in de buurt van Wilhelmshaven en een fibula van een imitatie-*dobla* van Almohadisch type uit Heerenveen. Verder werd nog een fibula bekend, vervaardigd uit een lood-tinlegering, waarvan de beelden aan een *dobla* van Almohadisch type imiteert. Deze fibula werd gevonden bij Dokkum.

2. DE MUNTFIBULA VAN DE HAUKENWARF (fig. 2)

In 1996 voerde het Niedersächsisches Institut für Historische Küstenforschung uit Wilhelmshaven onder leiding van Erwin Strahl een opgraving uit in de Haukenwarf (Oldorf FstNr 5), *Gemeinde* Wangerland, Ldkr. Friesland, ca. 18 km ten NW van Wilhelmshaven. In de vulling van een voormalige watervoerende laagte op de terp werd een licht beschadigde muntfibula gevonden. Het overige vondstmateriaal uit de vulling dateert in de 12e/13e eeuw. Strahl gaf ons toestemming de, inmiddels gerepareerde, muntfibula te vermelden en af te beelden.

Bij de munt gaat het om een Almohadische *dobla* of dinar (zie Lanting & Molema, 1993/1994: p. 324), die zich verrassend eenvoudig liet determineren aan hand van de voortreffelijke foto's die Strahl ons zond (fig. 2). De vierkanten op voor- en achterzijde bevatten namelijk zes regels tekst in plaats van de gebruikelijke vijf.

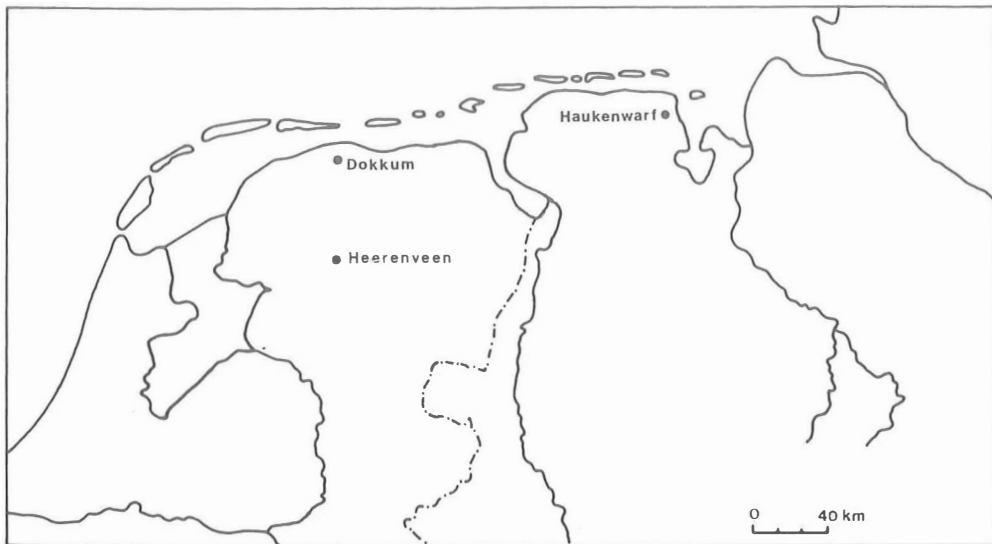

Fig. 1. De vindplaatsen van de in de tekst beschreven muntfibula's.
The findspots of the coin brooches described in this paper.

Fig. 2. De muntfibula van de Haukenwarf, voor- en achterzijde. 3/2 ware grootte.
The coin brooch of Haukenwarf, front and reverse. Scale 3:2.

Het standaardwerk van Medina Gomez (1992) maakte duidelijk dat dit alleen voorkomt op *dobla's* van kalief Idris I al-Ma'mun (1227-1232). G.J.M. van Gelder (afd. Talen en Culturen van het Midden-Oosten, Rijksuniversiteit Groningen) bevestigde vervolgens dat de teksten op voor- en achterzijde, voor zover leesbaar, corresponderen met de door Medina Gomez gepubliceerde *leyendas* en randschriften. Op de voorzijde luidt de tekst in het vierkant (*leyenda* 28):

*Aangesteld in opdracht van Gof, kalief
Abu Muhammad Abd Al-Mu'min, zoon van Ali,
vorst der gelovigen Abu Yaquub
Yusuf, zoon van de vorst der gelovigen,
vorst der gelovigen Abu Yusuf
Yaquub, zoon van de twee kaliefen*

Het randschrift op de voorzijde (no. 30):

*Vorst der gelovigen, Abu Abd-Allah
Muhammad, zoon van de vorst der gelovigen*

*vorst der gelovigen Abu Yaquub
Yusuf, zoon van de rechtzinnige kaliefen*

De tekst in het vierkant op de achterzijde (*leyenda* 27):

*In naam van God, de erbarmen, de barmhartige
prijs God voor Muhammad en zijn familie
en lof zij God alleen
er is geen god dan God*

*Muhammad is de gezant van God
Al Mahdi, Iman van de gemeenschap*

Het randschrift op de achterzijde (no. 29):

*Al-Muyahid al Ma'mun
vorst der gelovigen Abu al-Ula
Idris ben Al-Mansur, vorst der gelovigen
zoon van twee kaliefen, vorsten van de gelovigen*

In deze teksten noemt Idris I zijn overgrootvader Abd-al-Mu'min ben Ali, zijn grootvader Abu Ya'qub Yusuf I, zijn vader Abu Yusuf Ya'qub (*leyenda* 28) en zijn broer Abu-Abd-Allah Muhammad (randschrift 30).

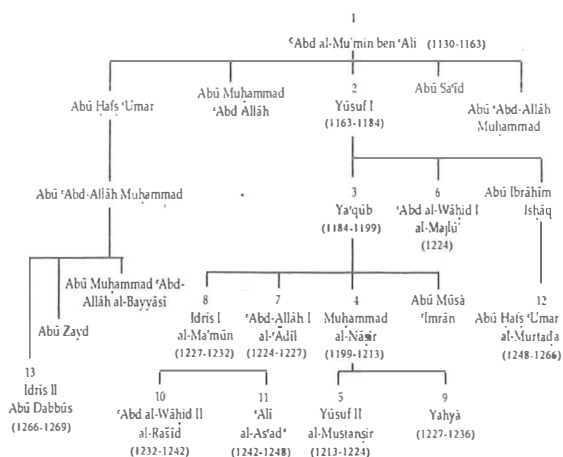

Fig. 3. Genealogie van de Almohadische kaliefen (naar Medina Gomez, 1992).

The genealogy of the Almohad caliphs (after Medina Gomez, 1992).

Dezen waren de eerste vier Almohadische kaliefen regerend van 1130 tot 1213 AD (fig. 3). De volgende drie kaliefen, Yusuf II, Abd Al-Wahid I en Abd-Allah I, respectievelijk oomzegger, oom en broer van Idris I en regerend tussen 1213 en 1227, worden niet genoemd. Kennelijk probeerde Idris I zijn rechten op de troon te benadrukken door te wijzen op zijn afstamming. Zijn rijk beperkte zich namelijk tot Andalusië; in het Noord-Afrikaanse deel van het Almohadische rijk regeerde zijn neef Yahya, de broer van Yusuf II. De *dobla* van de Haukenwarf is dus zeker in Andalusië geslagen, wat van de andere Almohadische gouden munten in Noord-Nederland en Noordwest-Duitsland niet vaststaat.

Dat de teksten op de foto's zo duidelijk leesbaar zijn, toont aan dat de munt weinig slijtage kent en niet lang in omloop kan zijn geweest, noch als munt noch als fibula. De achterzijde van de fibula is voorzien van een kruis van twee smalle strepen blik van een goud-zilverlegering. De naaldhouders zijn aangebracht op de uiteinden van één van deze strepen; de naald zelf ontbreekt, zoals gewoonlijk.

3. DE PSEUDO-MUNTFIBULA VAN HEERENVEEN (fig. 4)

Deze fibula werd gevonden door J. Henstra uit Buitenpost, met behulp van een metaaldetector, in de bouwput van het hoofdkantoor/distributiecentrum van de supermarktketen Nieuwe Weme op het nieuwe bedrijventerrein van Heerenveen, oostelijk van de (oude) weg Steenwijk-Leeuwarden en zuidelijk van de weg Drachten-Heerenveen (fig. 1). Het betreft een 'losse' vondst; verdere aanwijzingen voor 12e/13e- eeuwse bewoning ter plaatse werden niet gevonden.

De fibula is beschadigd: een doorboring is uitgebroken en aan één zijkant ontbreekt een groot stuk met de

Fig. 4. De muntfibula van Heerenveen, vervaardigd van een lokale naslag van een *dobla* van Almohadisch type, voor- en achterzijde. 3/2 ware grootte.

*The coin brooch of Heerenveen, made of a local imitation of a *dobla* of Almohad type, front and reverse. Scale 3:2.*

naaldhouder. De naaldklem is verwijderd of afgebroken. Bij de 'munt' gaat het om een namaak-*dobla*, vervaardigd van twee identieke, op elkaar geperste ronde stukken goudblik, zoals een kleine beschadiging aan de voorzijde laat zien. Het goudgehalte is niet bepaald, maar te oordelen naar de kleur gaat het om een betere kwaliteit goud dan die van de pseudo-*dobla*'s van Damwoude en Stavoren. Ook in andere opzichten wijkt de 'munt' van Heerenveen af: terwijl bij de exemplaren van Damwoude en Stavoren geprobeerd is de rondere vormen van het Nashkischrift van de Almohadische munten en hun navolgers te imiteren, is het 'schrift' op de namaak-*dobla* van Heerenveen uitgesproken hoekig van vorm.

De achterzijde is versierd met een variant van het ankerkruis dat op de muntfibula's van Scheemda, Leeuwarden en Veenklooster voorkomt (Lanting & Molema, 1993/1994: fig. 4). Het kruis is een variant in die zin, dat twee armen met hun dubbele krullen een anker vormen en twee armen met een enkele krul niet. Eén arm is extreem kort om plaats te bieden aan de naaldhouder. Juist daar is een deel van de fibula afgebroken. De naaldklem is ook niet meer aanwezig, maar

een onderbreking in één van de krullen geeft aan waar deze gezeten heeft. Tussen een dubbele krul, haaks op de naaldinrichting, is nog een spoor van een secundaire doorboring te zien. Juist hier is nog een stukje uit de fibula gebroken. De doorboring moet secundair zijn, omdat de randen van het gat zijn omgeslagen. Mogelijk is deze doorboring aangebracht om een ketting te bevestigen. Een andere mogelijkheid is dat de fibula secundair tot hangertje is verwerkt, bij welke gelegenheid ook de naaldinrichting verwijderd kan zijn.

Het kruis op de keerzijde is gemaakt van smalle strippen zilver. Op dezelfde manier is rondom een pseudo-kabelrand aangebracht. Het bijzondere van deze strippen is dat ze opstaande buitenranden hebben die op min of meer regelmatige afstand door een opstaand binnenrandje verbonden worden. Mogelijk hebben deze randen te maken met de manier waarop de strippen gefabriceerd zijn. De krullen van het kruis, zes in getal, zijn verstevigd met dun zilverdraad dat op de strippen gesoldeerd is. Het midden van het kruis en de plaatsen waar de krullen van het kruis elkaar of de buitenrand raken, zijn eveneens met zilverdraad verstevigd. Op doorsnee vertoont dit draad aan beide zijden een vertanding, hetgeen ook weer met de fabricage te maken kan hebben.

4. DE PSEUDO-MUNTFIBULA VAN DOKKUM (fig. 5)

Op deze fibula werden wij attent gemaakt door onze collega J.M. Bos, die bezig is met een inventarisatie van fibula's uit Friesland, in samenwerking met J. Zijlstra uit Leeuwarden (Bos & Zijlstra, in druk: cat.nr. 851). Dit exemplaar werd gevonden door L. Haak te Drachten met behulp van een metaaldetector, in een depot grond afkomstig uit de binnenstad van Dokkum. De oorspronkelijke vindplaats kon niet meer bepaald worden.

Het voorwerp is beschadigd, maar verkeert verder in goede conditie, ondanks het feit dat het vervaardigd is uit een lood-tinlegering. Het imiteert zonder enige twijfel een *dobla* van het Almohadische type. De diameter van 27 mm, het vierkant met meervoudige omranding binnen een cirkel, en de 'sliertjes' die Arabische schrifttekens suggereren, laten geen andere interpretatie toe. De achterzijde is glad, afgezien van de naaldhouder en -klem.

Afwijkend van de fibula's vervaardigd van Almohadische munten of van lokale naslagen daarvan, heeft de fibula van Dokkum een kruis in hoog reliëf op de voorzijde. De armen van dit kruis hebben een brede middenbaan en twee smallere zijbanen en eindigen lelievormig; op de drie ronde uiteinden van elke arm zijn halve bolletjes aangebracht. Op het snijpunt van de armen is een grotere halve bol aanwezig, terwijl in de vier hoekpunten kleine halve bolletjes aangebracht zijn.

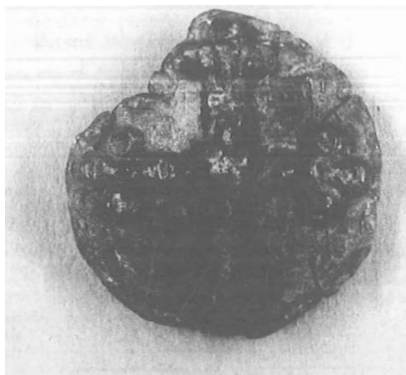

Fig. 5. De muntfibula van Dokkum, vervaardigd uit een lood-tinlegering naar voorbeeld van een *dobla* van Almohadisch type. Voorzijde in foto en tekening, schaal 3:2.

*The coin brooch of Dokkum, made of lead-tin alloy, after a *dobla* of Almohad type. Front in photo and drawing, scale 3:2.*

5. PARALLELEN EN DATERINGEN

De minst problematische qua datering is de muntfibula van de Haukenwarf. De *dobla* is tussen 1227 en 1232 geslagen en toont weinig sporen van slijtage. Noch als munt, noch als muntfibula heeft dit voorwerp een lange omlooptijd gekend. Dat wordt bevestigd door het 12e/13e-eeuwse vondstmateriaal uit de vulling van de dobbe waarin deze fibula werd ontdekt. De *dobla* van Haukenwarf is de jongste van de tot nu toe in Noord-Nederland en Noordwest-Duitsland gevonden Almohadische gouden munten.

De pseudo-muntfibula van Heerenveen is niet zonder meer dateerbaar. Het voorbeeld is een *dobla* van Almohadisch type geweest, maar dit type werd ook in post-Almohadische tijd, tot in de 16e eeuw, geslagen. Gezien de dateringen van de tot nu toe in Noord-Nederland en Noordwest-Duitsland gevonden echte

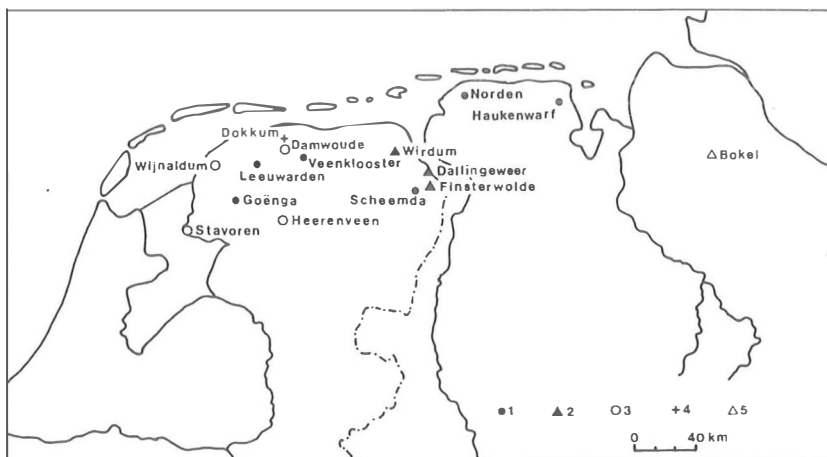

Fig. 6. De verspreiding van muntfibula's, vervaardigd van Almohadische gouden munten of naslagen daarvan in Nederland en Noordwest-Duitsland.

Distribution of coin brooches made of Almohad gold coins or of local imitations in the Netherlands and NW-Germany. Legenda/key: 1. Almohad(ische) dobla; 2. Almohad(ische) halve/half dinar; 3. Lokale imitatie in goud van/local imitation in gold of Almohad(ische) dobla; 4. Lokale imitatie in lood-tin van/local imitation in lead-tin of Almohad(ische) dobla; 5. Almohad(ische) halve/half dinar, uit muntschat/found in coinhoard, niet veranderd in fibula/not changed into brooch.

dobla's, is het echter waarschijnlijk dat de bron van inspiratie een Almohadische *dobla* uit de 12e of 13e eeuw was. De versiering op de achterzijde is verwant aan de ankerkruizen op de fibula's van Leeuwarden, Veenklooster en Scheemda (Lanting & Molema, 1993/1994: fig. 2 en 4). Gezien de verschillen is het waarschijnlijk dat het kruis op de fibula van Heerenveen een jongere variant is en dan waarschijnlijk in de gevorderde 13e eeuw gedateerd moet worden.

De pseudo-muntfibula van Dokkum kent als zodanig geen tegenhangers. Maar ook hier zal wel een 12e/13e-eeuwse Almohadische *dobla* als voorbeeld hebben gediend. Een datering aan de jongere kant van deze periode wordt gesuggereerd door de vondst van een muntfibula uit de Itzingaborg bij Norden, die een vrijwel identiek, opgelegd leliekruis heeft (Berghaus, 1958: *Tafel* 3:24). De munt is in dat geval een *masse d'or* van de Franse koning Philippe IV (1285-1314). Het kruis is vervaardigd van goudfiligrain. Op grond van het Almohadische muntbeelden de parallel van Itzingaborg is voor de fibula van Dokkum een laat 13e-eeuwse datering goed verdedigbaar.

Het kruis op de achterzijde van de fibula van de Haukenwarf bestaat uit twee dunne strippen blik van een goudlegering. Het kruis is diagonaal over het vierkant in de beeldenaar aangebracht. Op de fibula van Norden (Grotefend, 1853; Dirks, 1886) komt een vergelijkbaar kruis voor, eveneens van strippen goudblik en diagonaal aangebracht. Het kruis is echter kleiner en minder regelmatig dan dat van de Haukenwarf. Een kruis van twee reepjes zilverblik was aanwezig op de keerzijde van de fibula van Finsterwolde. Deliggingten opzichte van het vierkant in de beeldenaar wordt echter niet vermeld (vgl. Koers *et al.*, 1992: noot 2). Het lijkt

erop dat bij de Almohadische muntfibula's in Noord-Nederland/Noordwest-Duitsland twee groepen te onderscheiden zijn. De eerste wordt gekenmerkt door filigrain ankerkruizen en afgeleide versiering en is bekend van Leeuwarden, Scheemda, Veenklooster (*dobla's*), Wirdum (halve dinar) en Heerenveen (naslag-*dobla*). De tweede groep bestaat uit bovengenoemde exemplaren met een kruis van blikreepjes van Norden, Haukenwarf (*dobla's*) en Finsterwolde (halve dinar).

De fibula's van Dallingeweer (halve dinar waarvan de achterzijde geheel met goudblik is bedekt) en van Goënga (*dobla* zonder versiering op de achterzijde) behoren tot geen van beide groepen. De naslagen van Stavoren, Damwoude en Wijnaldum waren op de achterzijde niet versierd of bedekt, in tegenstelling tot de naslag van Heerenveen.

Met enige voorzichtigheid, vanwege de kleine aantallen, kan dus onderscheid gemaakt worden tussen een oostelijke (Noord-Duitsland en oostelijk Groningen) en een westelijke (Friesland en Groningen) groep. Eveneens regionaal beperkt lijken de naslagen te zijn: alle vier gouden imitatiemunten zijn in de provincie Friesland gevonden, evenals de tot dusver unieke imitatie in lood-tinlegering. Ook de hier gepubliceerde nieuwe vondsten maken duidelijk dat alleen in het Friese kustgebied van Noord-Nederland en Noordwest-Duitsland vraag was naar muntfibula's van Almohadische munten en van kopieën daarvan. Tot dusverre zijn geen exemplaren buiten het Friese gebied bekend geworden.

Uit historische bronnen is bekend dat de Engelse koningen in de late 12e en 13e eeuw duizenden Almohadische gouden munten (*oboli et denarii de musc'*) opkochten (Grierson, 1951; 1974; Carpenter, 1987). Tot dusver is in Engeland echter geen Almo-

hadische gouden munt bekend geworden uit een muntschat of als losse vondst (Grierson, 1974: p. 391). Al die munten lijken dus uiteindelijk te zijn omgesmolten. In het Friese kustgebied zijn de Almohadische munten uitsluitend bewaard gebleven, omdat daarmuntsieraden in trek waren.

6. LITERATUUR

- BERGHAUS, P., 1958. Die ostfriesische Münzfunde. *Friesisches Jahrbuch* (= *Jierboek 1958 fan de Fryske Akademy; Jahrbuch des nordfriesischen Vereins für Heimatkunde und Heimatliebe* 32; *Jahrbuch der Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Altertümer zu Emden* 38), pp. 9-73.
- BOS, J.M. & J. ZIJLSTRA, in druk. Medieval brooches from the Dutch province of Friesland (Frisia): a regional perspective on the Wijnaldum brooches. Part 2: disc and related brooches. In: J.C. Besteman, J.M. Bos, D.A. Gerrets & H.A. Heidinga (eds), *The excavation near Wijnaldum. Reports on Friesland in Roman and Medieval Times*. Volume I. Balkema, Rotterdam.
- CARPENTER, D., 1987. Gold and gold coins in England in the mid-thirteenth century. *The Numismatic Chronicle* 147, pp. 106-113.
- DIRKS, J., 1886. Herinnering aan den kruistogt der Friezen in het jaar 1217. *De Vrije Fries* 16, pp. 51-58.
- GRIERSON, P., 1951. Oboli de Musc'. *The English Historical Review* 66, pp. 75-81.
- GRIERSON, P., 1974. Muslim coins in thirteenth-century England. In: Dickran M. Kouymjian (ed.), *Near Eastern numismatics, iconography, epigraphy and history. Studies in honor of George C. Miles*. American University of Beirut, pp. 387-391.
- GROTEFEND, C.L., 1853. Ein Beutestück aus dem Kreuzzuge der Friesen, 1217. *Zeitschrift des historischen Vereins für Niedersachsen*, pp. 414-417.
- KOERS, J.P., J.N. LANTING & J. MOLEMA, 1990. De muntfibula van een Almohadische dobla uit Scheemda: vondstomstandigheden, parallellen en historische context. *Palaeohistoria* 32, pp. 331-338.
- LANTING, J.N. & J. MOLEMA, 1993/1994. Nogmaals gouden muntfibula's uit de 12e-13e eeuw. *Palaeohistoria* 35/36, pp. 323-328.
- MEDINA GOMEZ, A., 1992. *Monedas hispano-musulmanas. Manual de lectura y clasificación*. Instituto provincial de investigaciones y estudios toledanos. Toledo.